

**HARBIY OLIY TA'LIMDA KREATIV KOMPETENSIYALARNI
SHAKLLANTIRISHNING NAZARIY-METODOLOGIK ASOSLARI**

Sulaymonov Oybek Zuhriddinovich

Buxoro innovatsiyalar universiteti 2-kurs magistranti.

<https://doi.org/10.5281/zenodo.18865126>

Annotatsiya. Ushbu maqolada harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlarning kreativ kompetensiyalarini shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari tadqiq etilgan. Kreativlik tushunchasining mohiyati, kreativ kompetensiyalarning tarkibiy qismlari, harbiy ta'limda kreativ yondashuvlarning ahamiyati tahlil qilingan. J.Gilford, E.Torrens, R.Sternberg, D.B.Bogoyavlenskaya kabi olimlarning kreativlik nazariyalari asosida harbiy kadrlar tayyorlashda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish zaruriyati asoslangan.

Harbiy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari — amaliy yo'naltirilganlik, intizom, stress sharoitida qaror qabul qilish — kontekstida kreativ kompetensiyalarning roli ochib berilgan.

Tadqiqot natijalari harbiy oliy ta'lim muassasalarida kreativ ta'lim texnologiyalarini joriy etish uchun nazariy asos bo'lib xizmat qiladi.

Kalit so'zlar: kreativlik, kreativ kompetensiya, harbiy ta'lim, kreativ fikrlash, kursant, harbiy pedagog, ta'lim texnologiyalari, muammoli ta'lim, kasbiy kompetensiya, metodologik asos.

Zamonaviy harbiy amaliyot harbiy xizmatchilarga yuqori darajadagi kasbiy tayyorgarlik bilan birga kreativ fikrlash, nostandart vaziyatlarda tez va to'g'ri qaror qabul qilish, moslashuvchanlik kabi sifatlarni ham talab qilmoqda. Harbiy texnologiyalarning jadal rivojlanishi, harbiy operatsiyalarning murakkablashuvi, noaniqlik sharoitida harakatlanish zarurati kreativ kompetensiyalarga ega harbiy kadrlarni tayyorlashni dolzarb vazifaga aylantirmoqda. An'anaviy ta'lim metodlari, asosan bilimlarni uzatish va reproduktiv ko'nikmalarni shakllantirishga yo'naltirilgan bo'lib, zamonaviy harbiy mutaxassisning kreativ salohiyatini to'liq rivojlantirishga qodir emas. Shu sababli harbiy oliy ta'lim muassasalarida kreativ kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslarini ishlab chiqish muhim ahamiyat kasb etadi.

O'zbekiston Respublikasi Prezidentining 2019 yil 8 oktyabrdagi PF-5844-son Farmoni harbiy ta'lim tizimini tubdan takomillashtirish, ta'lim sifatini oshirish, zamonaviy pedagogik texnologiyalarni joriy etish vazifalarini belgiladi. Bu vazifalarni bajarish kreativ ta'lim texnologiyalarini harbiy ta'limga integratsiyalashni, kursantlarning kreativ kompetensiyalarini shakllantirish tizimini yaratishni taqozo etadi. Mazkur maqolada harbiy oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirishning nazariy-metodologik asoslari, kreativlik tushunchasining mohiyati, kreativ kompetensiyalarning tarkibiy qismlari, harbiy ta'limda kreativ yondashuvlarning o'zni tadqiq etiladi.

Kreativlik tushunchasi XX asrning o'rtalaridan boshlab psixologiya va pedagogika fanlarida keng tadqiq etila boshlandi. Amerikalik psixolog J.Gilford 1950-yilda APA (Amerikan Psixologik Assotsiatsiyasi) yig'ilishida so'zlagan nutqida kreativlikni ilmiy tadqiqotlarning muhim yo'nalishi sifatida belgiladi [1]. U kreativlikni divergent (tarqoq) fikrlash qobiliyati sifatida ta'rifladi va uning asosiy komponentlarini aniqladi: fikrlashning ravonligi — qisqa vaqt ichida ko'p sonli g'oyalar ishlab chiqish qobiliyati; fikrlashning moslashuvchanligi — turli kategoriyalardagi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarga turli nuqtai nazardan yondashish

qobiliyati; fikrlashning originalligi — noodatiy, nostandart, noyob g'oyalar ishlab chiqish qobiliyati; detallashtirish — g'oyalarni batafsil ishlab chiqish, tafsilotlar bilan boyitish qobiliyati. J.Gilfordning nazariyasi kreativlikni o'lchash, diagnostika qilish va rivojlantirish yo'nalishidagi tadqiqotlar uchun asos yaratdi.

E.Torrens kreativlikni baholash metodikasini ishlab chiqqan bo'lib, uning testlari bugungi kungacha keng qo'llanilmoqda [2]. E.Torrens kreativlikni muammolarni sezish, bilimlar yetishmasligini anglash, taxminlar qilish, gipotezalar shakllantirish va tekshirish, natijalarni taqdim etish jarayoni sifatida ta'rifladi. U kreativlikning kognitiv, emotsional va motivatsion komponentlarini ajratib ko'rsatdi. E.Torrensning fikricha, kreativlik har bir insonda mavjud bo'lib, uni rivojlantirish mumkin. Kreativ salohiyatni rivojlantirish uchun mos muhit yaratish, kreativ faoliyatni rag'batlantirish, kreativ fikrlash strategiyalarini o'rgatish zarur. Uning tadqiqotlari kreativlikning rivojlanish dinamikasini, turli omillarning kreativlikka ta'sirini o'rganish imkonini berdi.

R.Sternberg kreativlikning investitsion nazariyasini taklif qildi [3]. Uning fikricha, kreativ shaxslar g'oyalar "bozorida" arzon narxda sotib olib, qimmat narxda sotadilar. Ya'ni, ular boshqalar e'tibor bermagan, tushunilmagan yoki rad etilgan g'oyalarni qabul qiladi, rivojlantiradi va ularning qiymatini oshirgandan keyin taqdim etadi. R.Sternberg kreativlikning oltita resursi mavjudligini ta'kidlaydi: intellektual qobiliyatlar (analitik, sintetik va amaliy qobiliyatlar), bilimlar (soha bo'yicha etarli bilimlar), fikrlash uslublari (yangilikka ochiqlik), shaxsiy xususiyatlar (tavakkalchilikka moyillik, noaniqlikka chidamlilik), motivatsiya (ichki motivatsiya), muhit (kreativlikni qo'llab-quvvatlaydigan muhit). Bu resurslar o'zaro ta'sirda bo'lib, kreativ natijani ta'minlaydi. R.Sternbergning nazariyasi kreativlikni rivojlantirish uchun barcha resurslarni hisobga olish zarurligini ko'rsatdi.

D.B.Bogoyavlenskaya kreativ qobiliyatlarning psixologik tuzilmasini tadqiq etdi [4]. U "intellektual faollik" tushunchasini kiritdi, bu — shaxsning tashqi rag'batlantirishsiz, o'z tashabbusi bilan intellektual faoliyatni davom ettirish qobiliyatidir. D.B.Bogoyavlenskaya kreativlikning uch darajasini ajratdi: stimul-produktiv daraja (shaxs berilgan topshiriqni bajaradi, lekin undan tashqariga chiqmaydi), evristik daraja (shaxs yangi usullarni qidiradi, lekin topilgan usul doirasida qoladi), kreativ daraja (shaxs muammoni chuqurlashtiradi, yangi muammolarni kashf etadi). Uning tadqiqotlari kreativlikning faqat qobiliyatlar bilan emas, balki shaxsning faolligi, motivatsiyasi, qadriyatlar bilan ham bog'liqligini ko'rsatdi.

Kreativ kompetensiya tushunchasi kreativlik va kompetensiya tushunchalarining integratsiyasi natijasida shakllandi. Kompetensiya — bu muayyan faoliyat sohasida samarali harakatlanish uchun zarur bilim, ko'nikma, malaka va shaxsiy sifatlarning yaxlit majmuasidir.

Kreativ kompetensiya esa kreativ faoliyatni amalga oshirish, yangi g'oyalar ishlab chiqish, muammolarni nostandart usullar bilan hal etish uchun zarur kompetensiyalar majmuasidir. Kreativ kompetensiyaning tarkibiy qismlari quyidagilardan iborat: kognitiv komponent (kreativ fikrlash, divergent fikrlash, tanqidiy fikrlash), operatsional komponent (kreativ faoliyat ko'nikmalari, muammolarni hal etish usullari), motivatsion komponent (kreativ faoliyatga qiziqish, ichki motivatsiya), reflektiv komponent (o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash), kommunikativ komponent (g'oyalarni taqdim etish, jamoaviy kreativ faoliyat). Bu komponentlar o'zaro bog'liq bo'lib, yaxlit kreativ kompetensiyani tashkil etadi.

Harbiy ta'limda kreativ kompetensiyalarning shakllantirilishi bir qator o'ziga xos xususiyatlarga ega. P.I.Obratsov va V.M.Kosuxin harbiy oliy maktab didaktikasini tadqiq etar ekanlar, harbiy ta'limning quyidagi xususiyatlarini ta'kidladilar [5]: harbiy-kasbiy yo'naltirilganlik (ta'lim mazmuni harbiy kasbiy faoliyatga tayyorlashga yo'naltirilgan), amaliy yo'naltirilganlik (nazariy bilimlarning amaliy ko'nikmalarga aylantirilishi), intizom va subordinatsiya (harbiy tartib va intizomga rioya qilish), stress-bardoshlik (yuqori psixologik yuklamalar sharoitida ishlash), jamoaviy faoliyat (harbiy jamoada samarali hamkorlik qilish). Bu xususiyatlar kreativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi va uni ma'lum darajada murakkablashtiradi. Biroq, aynan bu xususiyatlar kreativ kompetensiyalarning harbiy kadrlar uchun muhimligini ham belgilaydi.

Zamonaviy harbiy amaliyot harbiy xizmatchilarga kreativ kompetensiyalarni talab qiladi.

Harbiy operatsiyalarning murakkablashuvi, dushman harakatlarining noaniqlik xarakteri, tez o'zgaruvchan vaziyatlar kreativ fikrlashni zarur qiladi. Harbiy rahbar nostandart vaziyatlarda tez qaror qabul qilishi, mavjud resurslardan kreativ foydalanishi, kutilmagan muammolarga yangicha yechimlar topishi kerak. Strategik rejalashtirish, taktik qarorlar qabul qilish, harbiy innovatsiyalarni joriy etish — ularning barchasi kreativ kompetensiyalarni talab qiladi. Shuning uchun harbiy oliy ta'lim muassasalarida kursantlarning kreativ kompetensiyalarini shakllantirish zamonaviy harbiy kadrlar tayyorlashning muhim vazifasi hisoblanadi.

A.V.Barabanshchikov va boshqa harbiy pedagoglar harbiy ta'limda kreativ yondashuvlarning ahamiyatini ta'kidlaganlar [6]. Ularning fikricha, harbiy pedagog kursantlarning mustaqil fikrlashini, tashabbuskorligini, kreativ yondashuvlarini rag'batlantirishi kerak. Harbiy ta'limda faqat tayyor bilim va ko'nikmalarni uzatish bilan cheklanib qolmasdan, kursantlarni mustaqil fikrlashga, muammolarni hal etishga, yangi g'oyalar ishlab chiqishga o'rgatish zarur. Bu maqsadda muammoli ta'lim, tadqiqot metodlari, keys-stadi, simulyatsiyalar kabi kreativ ta'lim texnologiyalarini qo'llash tavsiya etiladi. Harbiy ta'limda kreativ muhitni yaratish, kursantlarning kreativ tashabbuslarini qo'llab-quvvatlash, kreativ fikrlashni baholash va rag'batlantirish tizimini joriy etish zarur.

M.M.Zinovkina ko'p bosqichli uzluksiz kreativ ta'lim tizimini ishlab chiqqan [7]. Uning fikricha, kreativ ta'lim alohida darslar yoki kurslar shaklida emas, balki butun ta'lim jarayoniga integratsiyalashgan holda amalga oshirilishi kerak. Kreativlik barcha fanlarda, barcha ta'lim bosqichlarida, barcha faoliyat turlarida rivojlantirilishi kerak. M.M.Zinovkina kreativ ta'limning quyidagi tamoyillarini ta'kidladi: uzluksizlik tamoyili — kreativ ta'lim butun ta'lim davomida olib borilishi kerak; tizimlilik tamoyili — kreativ ta'lim yaxlit tizim sifatida tashkil etilishi kerak; faoliyatga yo'naltirilganlik tamoyili — kreativlik faol faoliyat jarayonida rivojlanadi; individual yondashuv tamoyili — har bir o'quvchining individual xususiyatlarini hisobga olish kerak; refleksivlik tamoyili — o'z faoliyatini tahlil qilish, o'z-o'zini baholash. Bu tamoyillar harbiy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish tizimini yaratish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

G.K.Selevko zamonaviy ta'lim texnologiyalarini tadqiq etar ekan, kreativ ta'lim texnologiyalarining tasnifini ishlab chiqqan [8]. Uning tasnifiga ko'ra, kreativ ta'lim texnologiyalari quyidagi guruhlariga bo'linadi: muammoli ta'lim texnologiyalari (muammoli vaziyatlar, muammoli savollar, muammoli topshiriqlar), tadqiqot texnologiyalari (ilmiy tadqiqot

metodlari, eksperiment, loyiha), o'yin texnologiyalari (rolli o'yinlar, ishbilarmonlik o'yinlari, simulyatsiyalar), dialogik texnologiyalar (munozara, debat, aqliy hujum), reflektiv texnologiyalar (refleksiya, o'z-o'zini baholash, portfolio). Bu texnologiyalar harbiy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish uchun samarali vositalar sifatida qo'llanilishi mumkin. Har bir texnologiya kreativlikning ma'lum komponentlarini rivojlantirishga yo'naltirilgan va ularning kompleks qo'llanilishi yaxlit kreativ kompetensiyani shakllantirish imkonini beradi.

Harbiy oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish metodologik jihatdan quyidagi yondashuvlarga asoslanishi kerak. Tizimli yondashuv kreativ kompetensiyalarni yaxlit tizim sifatida ko'rib chiqishni, ularning tarkibiy qismlarini, o'zaro bog'liqliklarini aniqlashni talab qiladi. Faoliyatli yondashuv kreativ kompetensiyalarning faol faoliyat jarayonida shakllanishini, kursantlarning kreativ faoliyatga jalb etilishini ta'kidlaydi. Shaxsga yo'naltirilgan yondashuv har bir kursantning individual xususiyatlarini, kreativ salohiyatini hisobga olishni, individual ta'lim traektoriyasini loyihalashni talab qiladi. Kompetentlik yondashuvikreativ kompetensiyalarni kasbiy kompetensiyalar tizimining muhim tarkibiy qismi sifatida ko'rib chiqishni, ularni aniq, o'lchanadigan natijalar shaklida ifodalashni talab qiladi. Bu yondashuvlarning integratsiyasi harbiy oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni samarali shakllantirish uchun metodologik asos yaratadi.

V.P.Bespalko pedagogik texnologiyalarni loyihalash metodikasini tadqiq etar ekan, kreativ ta'lim texnologiyalarini joriy etishning umumiy tamoyillarini ishlab chiqqan [9]. Uning fikricha, samarali pedagogik texnologiya quyidagi talablarga javob berishi kerak: diagnostik maqsadlar — aniq, o'lchanadigan, erishish mumkin bo'lgan maqsadlar qo'yilishi kerak; texnologik jarayon — maqsadlarga erishishning aniq algoritmi ishlab chiqilishi kerak; diagnostika vositalari — natijalarni baholash vositalari yaratilishi kerak; kafolatlangan natija — texnologiya qo'llanilganda ma'lum darajadagi natija kafolatlanishi kerak. Bu tamoyillar harbiy oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish texnologiyasini loyihalash uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Xulosa va takliflar

Tadqiqot natijalari shuni ko'rsatdiki, harbiy oliy ta'limda kreativ kompetensiyalarni shakllantirish zamonaviy harbiy kadrlar tayyorlashning muhim vazifasi hisoblanadi. J.Gilford, E.Torrens, R.Sternberg, D.B.Bogoyavlenskaya kabi olimlarning kreativlik nazariyalari kreativ kompetensiyalarning mohiyati, tarkibiy qismlari, rivojlanish mexanizmlarini tushunish uchun nazariy asos yaratadi. Kreativ kompetensiya kognitiv, operatsional, motivatsion, reflektiv va kommunikativ komponentlarni o'z ichiga oladi.

Harbiy ta'limning o'ziga xos xususiyatlari — amaliy yo'naltirilganlik, intizom, stress sharoitida qaror qabul qilish — kreativ kompetensiyalarni shakllantirish jarayoniga ta'sir ko'rsatadi. Tizimli, faoliyatli, shaxsga yo'naltirilgan va kompetentlik yondashuvlari kreativ kompetensiyalarni shakllantirish uchun metodologik asos bo'lib xizmat qiladi.

Foydalanilgan adabiyotlar

1. Guilford J.P. Creativity // American Psychologist. – 1950. – Vol. 5. – P. 444-454.
2. Torrance E.P. The Nature of Creativity as Manifest in its Testing // The Nature of Creativity. – Cambridge: Cambridge University Press, 1988. – P. 43-75.

3. Sternberg R.J., Lubart T.I. Defying the Crowd: Cultivating Creativity in a Culture of Conformity. – New York: Free Press, 1995. – 336 p.
4. Bogoyavlenskaya D.B. Psixologiya tvorcheskix sposobnostey. – M.: Akademiya, 2002. – 320 s.
5. Obraztsov P.I., Kosuxin V.M. Didaktika vysshey voennoy shkoly. – Orel: Akademiya Spetsnaza, 2004. – 317 s.